

ЛЕГІТИМНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Статтю присвячено теоретичному аналізу змісту легітимності судової влади. Проаналізовані чинники, що впливають на рівень легітимності судової влади.

Ключові слова: суд, судова влада, легітимність судової влади, довіра до суду.

Легітимність влади – це властивість, що характеризує ступінь узгодженості між владарюючим і підвладними суб'єктами. Вона розглядається наукою як одна з необхідних умов, що забезпечує стабільність і ефективність влади. Визнаючи судову владу за різновидність влади, слід визнати наявність і в неї цієї властивості. Питання про легітимність судової влади в науці і практиці є досить новим. До цього часу ще однозначно не встановлено, як ця властивість виявляє себе в характеристиці сутності судової влади. Взаємовідносини останньої із суб'єктами судочинства традиційно оцінюються з точки зору законності. Якщо судова влада здійснюється відповідно до закону, вважається, що для незгоди з нею немає підстав. Зокрема, вирок, інше судове рішення не підлягає скасуванню, якщо вони винесені згідно із законом і при їх перевірці не знайдено передбачених законом підстав. Однак надання судовій

владі статусу незалежної й самостійної гілки державної влади, покладення на неї функції судового контролю, стримування двох інших гілок, з нашого погляду, актуалізує проблему легітимності судової влади, вимагає до неї більшої уваги.

Уперше термін «легітимність» було використано М. Вебером для характеристики суб'єктивної значимості правових норм у соціальних відносинах людей [1, с. 637]. Особливу роль при визначенні легітимності вчений відводив мотивації людей, для яких правові норми мають значення в реальних відносинах. Мотивація може бути різною: це звичка, віра, впевненість у необхідності дотримуватися законів, користь тощо. У будь-якому випадку, соціально визнаний порядок підвищує вірогідність орієнтації індивідів на правові норми, оскільки ситуативно вони сприймаються справедливими. Розвиваючи положення М. Вебера, М. До-

ган пропонує розмежовувати терміни «легітимність» і «легальність». Перший підкреслює фактичну значимість для людей принципу законності, на відміну від формальної відповідності порядку соціальних відносин законам країни. Другий не завжди характеризується легітимністю. Мотивом додержання правових норм може бути побоювання негативних санкцій. У разі послаблення зовнішнього контролю нормативна взаємодія людей переходить в девіантну поведінку [2, с. 30]. Отже, легітимність судової влади (на відміну від законності) розкриває дещо іншу сторону взаємовідносин суду з і іншими суб'єктами як судочинства, так і суспільства в цілому. Легітимність демонструє ступінь довіри суспільства до судової влади, його згоду на цю владу, готовність до виконання її наказів (судових рішень).

Зміст властивості легітимності судової влади значно ширше, ніж законності, оскільки включає до себе не лише відповідність судової влади вимогам закону, а ще й неформальне, процесуально не визначене ставлення суспільства до судової влади та її рішень. Наприклад, практикуючи судді констатують значне збільшення звернень громадян до суду, визнаючи це як прояв довіри населення судовій владі і як ознаку

зміцнення ролі цієї влади. Поряд із цим у ЗМІ часто висвітлюються саме негативні моменти у функціонуванні суду, висловлюються негативні оцінки щодо судових рішень. У підсумку ж у населення поряд з відміченим зростанням довіри до суду, формується стійке уявлення про недоліки в роботі судів, про непрофесійність і необ'єктивність суддів, що породжує загальну негативну оцінку судової влади. Нелегітимність останньої виявляється і при ігноруванні рішень суду, небажанні виконувати приписи цієї гілки влади. У цьому аспекті актуальним постає питання інформаційної доступності суду, впровадження комплексних заходів судової політики з формування в загальній свідомості членів суспільства позитивного іміджу суду. Гадаємо, така робота сприятиме формуванню легітимності судової влади.

Викладене свідчить, що легітимність цієї гілки влади включає не лише раціонально-правову її оцінку суб'єктами процесу й суспільством взагалі, а й їх емоціональне ставлення до неї. Легітимність судової влади включає елемент певної ірраціональності, коли згода чи незгода з владою виникає інтуїтивно й на раціональному рівні не завжди може бути пояснено й обґрунтовано. Але таке чуттєве, емоційне ставлення до влади

має досить суттєве значення і воно здатне понизити її авторитет влади, підірвати силу, викликати її дискредитацію.

Ґрунтуючись на вищезазначеному, можемо сформулювати наступне визначення поняття суду: це значимий для заінтересованих сторін державний публічно-правовий інститут, який при розв'язанні спору приймає загальнообов'язкове рішення як безсторонній посередник, що забезпечує виконання взаємних для громадян і держави зобов'язань на засадах норм права. Така дефініція, по-перше, враховує інтегративну функцію права, зумовлює вибір на користь суду довірою до легального порядку з боку індивідів і соціальних груп; по-друге, від інтегративних наслідків права залежить результативність регулятивної й охоронної правової діяльності: право впорядковує ту практику відносин, що отримала суспільне визнання. Чим вище легітимність діяльності суду, тим більшою буде кількість звернень до нього з боку населення, і навпаки.

Витоки легітимності судової влади пов'язані із загальним рівнем розвитку права, якістю правосвідомості конкретного народу, збалансованістю судово-правової політики, а також з порядком формування судів, із самостійністю, незалежністю й

безсторонністю суддів, законністю їх діяльності. Тому дослідити специфіку і спрямованість трансформації легітимності судової влади можна шляхом дослідження різних видів судів.

Перший, найдревніший, архаїчний вид суду – натуроцентристський. Зміст його полягає в тому, що в умовах первинних форм суспільного життя й тільки-но зароджуваної соціальності він здійснювався від імені панівних природних сил, а також у рамках найдревнішої статевої й вікової диференціації як першої форми організації соціального життя. Право на суд тут належить найсильнішому фізично, старшому за віком, наділеному яскраво вираженими ознаками, необхідними для захисту роду від зовнішньої небезпеки, продовження роду тощо. Одночасно зазначені представники роду шанувалися, їх поважали. І хоча цей вид суду існував досить короткий період, але протягом усієї історії його рудименти зберігалися й іноді (особливо в кризові часи), війни, пандемії і тощо виявлялися крайнім засобом вирішення соціальних, політичних і міжособистісних протиріч. Основний акцент робився не на справедливість чи істину, а на силу. Таке правосуддя знаходиться на межі природного й соціального життя.

Найпоширенішим у часі й просторі вважається другий вид суду – теоцентристський. Навіть і сьогодні в тих країнах, де превалює іслам, а також у туземних племенах Центральної Африки, Австралії, островів Полінезії саме теоцентристський вид суду є основним. Він об'єднує різні язичні вірування, древні уявлення про суть будови світу, людини й суспільства. Однак найбільш чіткий прояв цей вид суду отримав у монотеїстичних релігійних системах. Його квінтесенцією є сутність обґрунтування права на суд у християнстві. Тут відбулася диференціація Земного Суду й Суду Божого, що стало істотною передумовою формування правої свідомості Нового й Новітнього часів, які акцентували інтереси і благо суспільства, а згодом і особистості. Цей вид суду вперше вводить в людську історію поняття праведності, справедливості, соціальної істини й норми політичного устрою, об'єднує право, мораль і релігійну доктрину. Право на суд виникає в умовах учинення гріха і є абсолютним: земні судді лише виконують волю Бога, яка гріховною людиною не може бути оскаржена за своєю природою. Оскільки релігія є тією сферою, в якій народ виражає своє визначення того, що він вважає істинним, а уявлення про Бога становить його загальну основу, то

суд і судові рішення є справедливим, істинним апіорі. Отже, такий суд характеризується високим ступенем легітимності.

Наступний вид суду – соціоцентристський. Цей тип обґрунтування права на суд породжений епохою Реформації і формування капіталістичних відносин. Інституційно він став оформлюватися після перших буржуазних революцій на межі XVIII – XIX століть. Концептуальним стержнем даного виду суду є теорія природних прав людини, особливо теорія суспільного договору. На перше місце тут виходять інтереси суспільства й держави, стану чи нації, тобто інтереси «загального»: саме їм і належить основне право на суд. Підсудним є все те, що не вписується в контури державного життя, соціуму як надособистісного самодостатнього утворення. Яскравим прикладом можуть бути королівські суди у Франції епохи абсолютної монархії або суди парламентської Британії довоєнного часу. Головною цінністю в цьому інституціонально-правовому варіанті є загальне благо. Особистість же знаходиться на другому місці, закон розуміється як продукт раціональної позитивної діяльності. Що особливо важливо, саме раціональність і позитивна систематизованість є вираженням вищої справедливості. Мораль

різко відмежовується від права. До певного часу цей вид правосуддя відігравав позитивну роль, що виражалася у інтенсифікації інтеграційних процесів, в утворенні нової правової культури, виключно світської, незалежної від звичаїв. Така ситуація сприяла формуванню позитивного ставлення до права й суду як до певної третьої сили в суспільстві. Саме цей тип судової практики став найважливішою передумовою формування прав особи як базової цінності майбутнього культурного розвитку.

Наступною інституціональною формою суду стала антропоцентристська модель. Її підвалинами й головною цінністю виступають права особистості, що розуміються не абстрактно (як у Новий час), а змістовно, з урахуванням опрацьованих після другої світової війни Загальної декларації прав людини, конвенцій і інших міжнародно-правових актів. Даний вид правосуддя, по суті, мав був ліквідувати антагонізм між людиною і природою, людиною й суспільством, людиною й буквою закону, між різними правовими культурами, подолати внутрішній вакуум після втрати релігійного відчуття як факту масової культури. Таке правосуддя змінює ставлення й до права як інструменту насилля і примусу. Воно надає перевагу перш за все духовній свободі

людини. Якщо права особистості стають підставою для правосуддя, то право долає свою односторонність заборони чи дозволу. Воно стає повноцінним регулятором культурного досвіду. Саме всебічно розвинена вільна людина сьогодні є найвищою цінністю й метою соціокультурної еволюції. Найбільша складність у відправленні правосуддя в даній моделі суду полягає в тому, що світ стає багатограннішим і сама визначеність особистісного буття й відповідних прав опинилася під загрозою елімінації (усунення, відсторонення) з боку цінностей національних культур, етнічних процесів і політичних важелів. Права особистості стають разом спекуляції як тих, хто борець за справедливість, свободу і правову державу, так і тих, хто обстоює традиційні норми соціальної взаємодії.

Отже, ми визначили 4 основні види суду – натуроцентристський, теоцентристський, соціоцентристський і антропоцентристський. Межі між ними досить умовні. Кожен із цих видів практично ніколи не існував у, так би мовити, чистому вигляді й кожен з них має певні варіації, моделі і способи легітимації. Разом із тим можемо виокремити 2 критерії, якими визначаються політико-правова й соціокультурна легітимність усіх варіантів функціонування суду:

(1) відтворення і стійкість інституціонально-правової форми суду на більш-менш тривалому проміжку часу існування національного державно-правового простору, наявність певного наслідування (структурно-організаційного, юридичного, ресурсного та ін.);

(2) визнання ефективності правосуддя, позитивна оцінка інституціональної конфігурації судової влади, рівня її наближеності до інтересів суспільства, доступності й соціально-правової результативності, що пов'язано зі станом правового порядку і змістом правосвідомості населення.

Практично оцінюючи існуючі проблеми, ми розуміємо, що легітимність судової влади завжди матиме незавершений характер, оскільки реалізується в умовах стратифікованого соціуму, в якому не може бути абсолютного збігу інтересів індивідів і їх груп, їх оцінок правового й політичного життя. Крім того, процеси легітимації поєднані з особливостями включеної до правової реальності конкретного соціального світу і притаманної йому специфіки юридичної інституціоналізації дій, відносин, змістів.

Формування легітимності, її підвищення багато в чому залежать від самої судової влади. Цьому сприяють не лише законність і справедливість дій і рішень суду,

а й уміння суддів, а також головуючого в судовому засіданні правильно побудувати відносини з учасниками судового провадження та іншими особами, присутніми в залі, в тому числі й журналістами. Якщо ж такого вміння бракує або ігнорується ця специфіка судових владовідносин, це може призвести до суб'єктивного конфлікту владарюючого з підвладними в судочинстві.

Важливого значення набуває дослідження чинників, що визначають змістовну сторону легітимності судової влади, а також тих, що впливають на цей аспект легітимності. Змістова характеристика останньої – це рівень довіри до судової влади в суспільстві в цілому і у судовому процесі, зокрема. Довіра з боку держави віддзеркалюється в чіткому визначенні предметної сфери судової влади й у визначенні виключності її повноважень у цій галузі. Довіра ж до судової влади з боку суб'єктів кримінального процесу передбачає: (а) визнання її компетентності й самостійності, (б) згоду на використання судовою владою всіх необхідних повноважень для вирішення конфлікту, (в) згоду підкорюватися велінням судової влади і (г) добровільне, усвідомлене виконання її актів.

До чинників, що впливають на змістовну сторону легітимності судової влади, на нашу думку,

слід віднести: а) незалежність і безсторонність суду при вирішенні конфлікту; б) об'єктивність і всебічність процесу пізнання, а також правильність його результату; в) справедливість вироку в матеріально-правовому аспекті як відповідність за діяння й покарання за нього; г) справедливість судового розгляду з процесуальної точки зору як надання сторонам судового процесу рівних можливостей для захисту в суді своїх інтересів; д) законність як відповідність дій і рішень судової влади всім правовим нормам, що регулюють розглядуваний конфлікт і порядок його вирішення.

У разі неузгодженості між діями й рішенням суду та очікуваннями населення щодо функціонування судової влади створюються передумови для різного роду делегітимаційних процесів, які викликають відчуження людей від інститутів судової влади, нерозуміння її значимості й розчарування в отриманих результатах. Саме така ситуація і призводить у багатьох державах перехідного типу до так званої «тіньової юстиції», тобто нелегального, але досить ефективного способу вирішення соціальних конфліктів. Однак її слід все ж таки відмежовувати від «юстиції неформальної», інститути якої (народне правосуддя, народний трибунал тощо) виникли в деяких національно-

правових систем (наприклад, у США) внаслідок втрати легітимності судовою владою. Вони стали закономірним результатом розвитку громадянського суспільства, підвищення рівня правової культури громадян, які намагалися через створені ними структури (корпорації, асоціації та ін.) навести порядок на певній території й у масштабах усєї країни. Спочатку ці структури виникли як інноваційний інституціональний елемент. На даний час у певних державах їх уже можна розглядати як одну із традиційних форм вирішення різних (у тому числі й правових) конфліктів [4, с. 22-34].

За сучасних українських реалій уже багато чого зроблено для розширення предметної сфери судової влади і зміцнення її самостійності. Що ж стосується довіри до неї громадян, то тут існують певні проблеми, і зміна даної ситуації, на наше переконання, рівною мірою залежить як від правосвідомості населення, так і від розуміння й усвідомлення безпосередньо судовою владою ролі і змісту власної легітимності. Остання певним чином пов'язана з уявленням і визнанням самими суддями багатостороннього характеру процесуальних відносин, у яких вони виступають носіями судової влади. Як зазначає М. Краснов, люди бажать бачи-

ти у суддях представників дійсно правової, а не юридико-догматичної свідомості, тобто володарями тих демократичних заasad, серед яких найважливішою є розуміння гідності індивіда як найвищої цінності. Довіра суду з боку пересічних громадян, широких мас населення служить соціальним ресурсом для судових органів у ствердженні їх самостійності й реальної незалежності [3, с. 2-6]. Іншими словами, безпосередньо якість реалізації останньої в повсякденній практиці судочинства є показником його рейтингу в суспільній свідомості і прогнозує очікування людей, звернені до судової влади.

Підвищення рівня довіри до суду повинно стати одним з показників ефективності впроваджуваних заходів реформування судової системи, що провадяться сьогодні в Україні. Відбувається поступова трансформація характеру правосуддя – від репресивного до відновлювального. Ці 2 його моделі зорієнтовані на різні цілі: перша спрямована на покарання правопорушника і тим самим на захист суспільства від суб'єктів протиправної поведінки, друга – на відновлення правопорядку, який існував до правопорушення й на поновлення правослужняності особистості правопорушника і прав потерпілого. Зазначені моделі формують різні типи

правосвідомості і правових настанов. Репресивне правосуддя орієнтує населення на жорстке ставлення до правопорушення й на очікування карального правосуддя, відновлювальне передбачає не лише покарання злочинця, а й створення оптимальних, гуманістичних умов для його реабілітації. Визнання винності правопорушника не є підставою для приниження його гідності.

Указані моделі правосуддя різняться за критерієм довіри людей до суду. У репресивному процесі домінують страх і недовіра, що зумовлює правову поведінку зовнішньою необхідністю: індивід змушений підкорюватися закону під страхом покарання. У відновлювальному процесі переважають повага й довіра, що зумовлює внутрішню мотивацію правової поведінки. Проте довіра суду при цій моделі правосуддя значною мірою пояснюється визнанням з боку населення її реальної незалежності, тобто свободи суддів від впливу представників інших гілок влади чи будь-якого іншого суб'єкта при прийнятті рішень.

Досягненню високого рівня довіри суду відчутно перешкоджає усталена традиція ієрархії владних інститутів, що склалася в Україні. Так, повнота судової влади поширюється переважно на пересічних громадян і в об-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

меженій частині – на посадових осіб виконавчої влади. Самі ж органи виконавчої й законодавчої гілок влади практично включені з юрисдикції судів. Така їх ієрархічність зберігає інерцій-

ність і сьогодні, чому сприяють певні протиріччя законодавства, яке відкриває можливості для протиправних, але залишених без покарання дій громадян і свавілля посадовців.

Список літератури: 1. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Избранные произведения: пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайдено; коммент. А. Ф. Филиппова. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с. 2. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия / М. Доган // Социолог. исследования. — 1994. — № 6. — С. 29-34. 3. Краснов М. У судебной власти есть только один защитник – общество / М. Краснов // Рос. юстиция. — 2003. — № 6. — С. 2-6. 4. Фридмэн Л. Введение в американское право / Л. Фридмэн; под ред. Калантарова М.; пер. Седун Г. — М.: Прогресс-Универс, 1993. — 286 с.

ЛЕГИТИМНОСТЬ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ Марочкин И.Е.

Статья посвящена исследованию теоретических основ легитимности судебной власти. Проанализированы основные исторические этапы становления теории легитимности судебной власти. Выделены факторы, составляющие содержательную характеристику исследуемого института. Сформулировано видение форм повышения легитимности судебной власти в Украине.

Ключевые слова: суд, легитимность судебной власти, доверие к суду.

LEGITIMACY JUDICIARY Marochkin I. E.

The article investigates the theoretical foundations of the legitimacy of the judiciary. Analyzed the main historical stages in the theory of the legitimacy of the judiciary. The factors that make a meaningful description of the investigated institute. Articulated vision of forms increase the legitimacy of the judiciary in Ukraine.

Key words: court, the legitimacy of the judiciary, the credibility of the court

Надійшла до редакції 19.12.2011 р.